

dett, hogy egyrészt a hadiipar igényeinek megfelelően minél nagyobb tömegű kényszermunkást és nyersanyagot szállítson Németországba, másrészt megfékezze a mind jobban kibontakozó partizánmozgalmat.

A Wehrmacht állandó visszavonulása jellemzi 1943 nyarától a frontot. Ekkor kezdődik, s a Szovjetunió területének teljes kiürítéséig tart a megszállás harmadik időszaka. A szovjet hadsereg és a partizánmozgalom csapásai alatt szétesett az okkupációs szervezet. A német hadvezetésnek azonban komoly katonai, SS és SD erők bevetésével sikerült végrehajtania a „felégetett föld” stratégiáját, amelybe beletartozott a lakosság millióinak kivégzése vagy elhurcolása, a fellelhető kultúrkincsek elszállítása vagy megsemmisítése, nyersanyagok, termények, mozdítható gépek elrablása, s minden más elpusztítása.

A dokumentumok fejezetcímei a német megszálló tevékenység különböző te-

rületeire utalnak: 1. A katonai okkupációs rendszer előkészítése és létrehozása; 2. A Wehrmacht részvétele a szovjet lakosság tömeges megsemmisítésében; 3. Az okkupációs erők alkalmazása a népi ellenállás elfojtásában; 4. Kulturális és gazdasági javak rablása katonai szervek részéről; 5. A Wehrmacht szerepe a szovjet lakosságnak kényszermunkára történő elhurcolásában; 6. A fasiszta csapatoknak a „felégetett föld” és a lakosság tömeges elhurcolásának stratégiája a visszavonulás közben.

A könyv végén igen részletes rövidítés-, név- és helységnévmutató található, igen hasznos segítségként a témával foglalkozó kutatók számára. A dokumentumkötet tagadhatatlanul komoly fegyver a fasiszta Wehrmachtot felmenteni akarókkal szembeni ideológiai harcban. A kevésnek tűnő 2000 példány ellenére is. Jó lenne magyar fordításban is közkinccsé tenni.

Bencze László

PHILIPPE CONTAMINE

LA GUERRE AU MOYEN AGE

Nouvelle Clio 24.

(Presses Universitaires de France, Paris, 1980. 485 o.)

A szerző, a Paris X. egyetem tanára, a XIV—XV. századi hadtörténelem specialistája, már számos kiváló munkát írt e kor had- és művelődéstörténetéről. Jelen művében átfogó képet kíván adni a háború szerepéről a középkori világban. A kötet igényességét és színvonalát már a sorozat és a kiadó is fémjelzi, hiszen a régi és az új Clio sorozatban a francia történetírás legkiválóbbjainak munkái láttak napvilágot.

Mindjárt előljáróban megállapíthatjuk, hogy a kötet méltó a sorozathoz. Rendkívül sokszínű képet nyújt a középkori háborúkról, s a recenzens nem tudja, hogy a szempontok bőségét, a szerkezet áttekinthetőségét, a stílus egyszerűségét és világosságát, az adatok sokaságát, vagy a felvetett problémák érdekességét dicsérje elsősorban.

A szerző előljáróban megjegyzi, hogy munkáját a latin kereszténység területére, ezen belül is Franciaország, Anglia, Németország, Itália s az Ibér-félsziget területére korlátozza. Kelet- és Észak-Európáról tehát — sajnos — nem szól,

s nem foglalkozik a középkori haditengerészettel sem.

Contamine művét három részre osztotta. Az első részben 1018 tételből álló kiváló bibliográfiát közöl, s a recenzensnek sajnálkozva kell megállapítania, hogy a benne felsorolt művek jórésze hazánkban nem hozzáférhető — legfeljebb könyvtárközi kölcsönzés útján.

A második rész a középkori hadtörténelem fő vonalainak felvázolása. E rész I. fejezete a „barbárokkal”, vagyis a népvándorlás korával foglalkozik (V—IX. század), a második a „hűbéri korszakkal”, mely a szerző szerint a X. század kezdetétől a XII. század közepéig tart, a harmadik a középkor „csúcspontjával” a XII. század közepétől a XIV. század elejéig tartó korszakkal, a negyedik pedig a későközépkorral: a XIV. század kezdetétől a XV. század végéig. A fejezeteken belül az egyes alfejezetek a korszakok általános jellemzésén kívül az egyes országok hadtörténelmi fejlődését vizsgálják.

A kötet harmadik része egyes érdeke-

sebb témákkal foglalkozik, így a fegyverzet és felszerelés, a tüzérség, a hadművészet kérdéseivel, a háború, a hatalom és a társadalom összefüggéseivel, és mint a *mentalitás* kérdését is fontosnak tartó mű, a *személyes bátorság* problémájával, valamint a háború jogi, erkölcsi és vallási vonatkozásaival.

A felsorolt részeket tartalmilag ismereteni csak hosszú tanulmányban lehetne, ezért meg kell elégednünk a szerző fő konklúziói egy részének közlésével.

A szerző szerint a korszak háborúi — a népvándorlás befejeződése után — nem inváziós-migrációs háborúk, melyekben nagy néptömegek változtatnak helyet. Nincsenek rabszolgaháborúk sem, bár a „szociális színezetű belháborúk” nem ismeretlenek. Hegemon háborúk sincsenek, melyek során egy nagyhatalom őrjási területeket hódítana meg, s csak a vizsgált terület *szélein* zajlanak a letelepült és nomád népek közti háborúk. A XI. század óta a háborúk sűrűn lakott területeken folynak, hol igen sok a vár, s a háborúk nagyrésze egészen kicsi méretű — szomszédok közötti perpatvar. A latin keresztény világon *belül* nagyobb hódítási, vagy visszahódítási kísérletek (1066 után) nincsenek, csak *kifelé* folynak ilyen jellegű háborúk.

A kor háborúi között vannak nagy pusztulással járók, mint a normannok angliai hódítása, a százéves háború Franciaországban, a huszita háborúk Sziléziában, vagy egyes városok közötti harcok. De a középkori háborúk — a szerző szerint — nem eléggé zámosak, állandóak és intenzívek ahhoz, hogy gyógyíthatatlan károkat okozzanak, legfeljebb kisebb területeken.

A háború — pusztításai mellett — elő is segítette a gazdasági és társadalmi fejlődést. A hadizsákmányból egyes népek és rétegek meggazdagodtak, pl. a skandinávok, vagy Velence. A karoling arisztokrácia a hódításból élt, s mikor a frankok hódító háborúi megszűntek, rögtön gazdasági krízisbe került. A háború a fegyverzet fejlődésén kívül a fémfeldolgozás, gépgyártás, szállítás, kartográfia, földrajz stb. fejlődését is segítette.

Megállapítja, hogy a középkor társadalmá elsősorban „hadi” társadalom, s igen sok a fegyverviselő. De ismeri a kor a „nem harcolók” (inermes) fogalmát is. A sorozás majdnem ismeretlen, a harcosréteg hivatásos. A lakosság többi része nincs teljesen kizárva a hadviselés-től, de részvételük epizódyszerű, csak kritikus helyzetekben hívják őket fegyver-

be. A középkori etika nincs *teljesen* a katonai értékek uralma alatt, a keresztény vallásos, az udvari és a polgári erények is lényegesek.

A szerző — sokak számára talán meglepő — véleménye szerint a középkori háborúknak (XI. század eleje óta) kisebb a társadalmi romboló szerepe, mint más korszakok háborúinak. Nem eredményezik a tömegek rabszolgasorba döntését, s ritka a lakosság teljes kifosztása, vagy egész népcsoportok elűzése. A konfliktusok csak *karcolták* a társadalom felületét. Ami a háborúk számát illeti, az sem nagyobb, mint a XVI—XVII. században.

A középkor azért tűnik harciasabbnak, mint más korszakok, mert ekkor harcosnak lenni dicsőség, a háború nem rejtetten folyik, hanem látványosan, szegyenkezés nélkül.

A hadseregek jóval kisebbek, mint az ó- vagy az újkorban. A vizsgált területen és korszakban egyetlen hatalom sem tudott 100 000 főnél többet kiállítani, még egészen rövid időre sem. A legnagyobb létszámokkal a XIV. század első évtizedeiben találkozunk. Nem lehetetlen, hogy 1340-ben a francia királynak 100 000 katonája is volt, az angol királynak pedig (holland és német szövetségeseivel együtt) 50 000 harcosa. A XV. század második felében, ha az összes harcképes svájcit mozgósították volna, 50—60 000 főnyi hadsereget alkottak volna. 20 000 főnyit többször ténylegesen is kiállítottak a svájciak.

Nem annyira a nagyobb hadseregek kiállítása volt nehéz, hanem több hétig való ellátásuk. Ezért a középkorban alig találkozunk *állandó* hadseregekkel. A legnépesebb és leggazdagabb Franciaország a XV. század 2. felében 8 millió lakosával nehezen tud 15 000-es állandó haderőt fenntartani, mert nem volt meg hozzá a szükséges pénzügyi és katonai szervezet, mely éppen a háborúk, a hadi erőfeszítések következtében alakult ki, később. A XV. századi államoknál nem volt kivételes eset, hogy erőforrásaiknak felét háborúzásra, hadakozásra fordítták.

Ismertetésünkben Contamine kötetének — hogy a szerző kifejezését használjuk — csak „a felületét karcoltuk”, aki a kiváló munkát jobban meg akarja ismerni, kénytelen azt elejétől végéig elolvasni, amit minden érdeklődőnek ajánlhatunk.

A művet kiválósága s témájának érdekessége miatt magyar nyelven is helyénvaló lenne kiadni.

Borosy András